Boken Orkanen gavs ut 1997 med anledning av att hembygdsföreningen detta år fyllde 75 år.
Boken har två block, ett baserat på intervjuer med hembygdskännaren Ivar Adolfsson ”Galtåsarn” och ett som består av en historisk hembygdsskildring av Mats Rönning.
Boken är lättläst och lättöverskådlig i syfte att vidga förståelsen och intresset för vår gemensamma hembygd.

Berättelserna i boken är till stor del illustrerad med Bertil Hurtigs komiskt utförda tekningar.
Bilderna finns nu i min bildsamling och presenteras i följande bildberättelse med en förenklad text ur boken där bilderna finns.

Ivar Adolfsson-”Galtåsarn”

Ivar Adolfsson har bott hela sitt liv på Galtås. Han ha naturligtvis gjort utflykter i världen men alltid återvänt till fädernetorvan. Det är här hans stora hembygdsintresse blivit till en livsnerv, som präglat hans leverne. Ivar är som en uppslagsbok fast mycket mer färgstark. Det är därför denna hembygdsbok tacksamt anammat hans generositet, genom att nedteckna en del av hans berättelser, som må fortleva till kommande generationer.

I datavärlden känns trotts allt det tryckta ordet ganska tryckt!

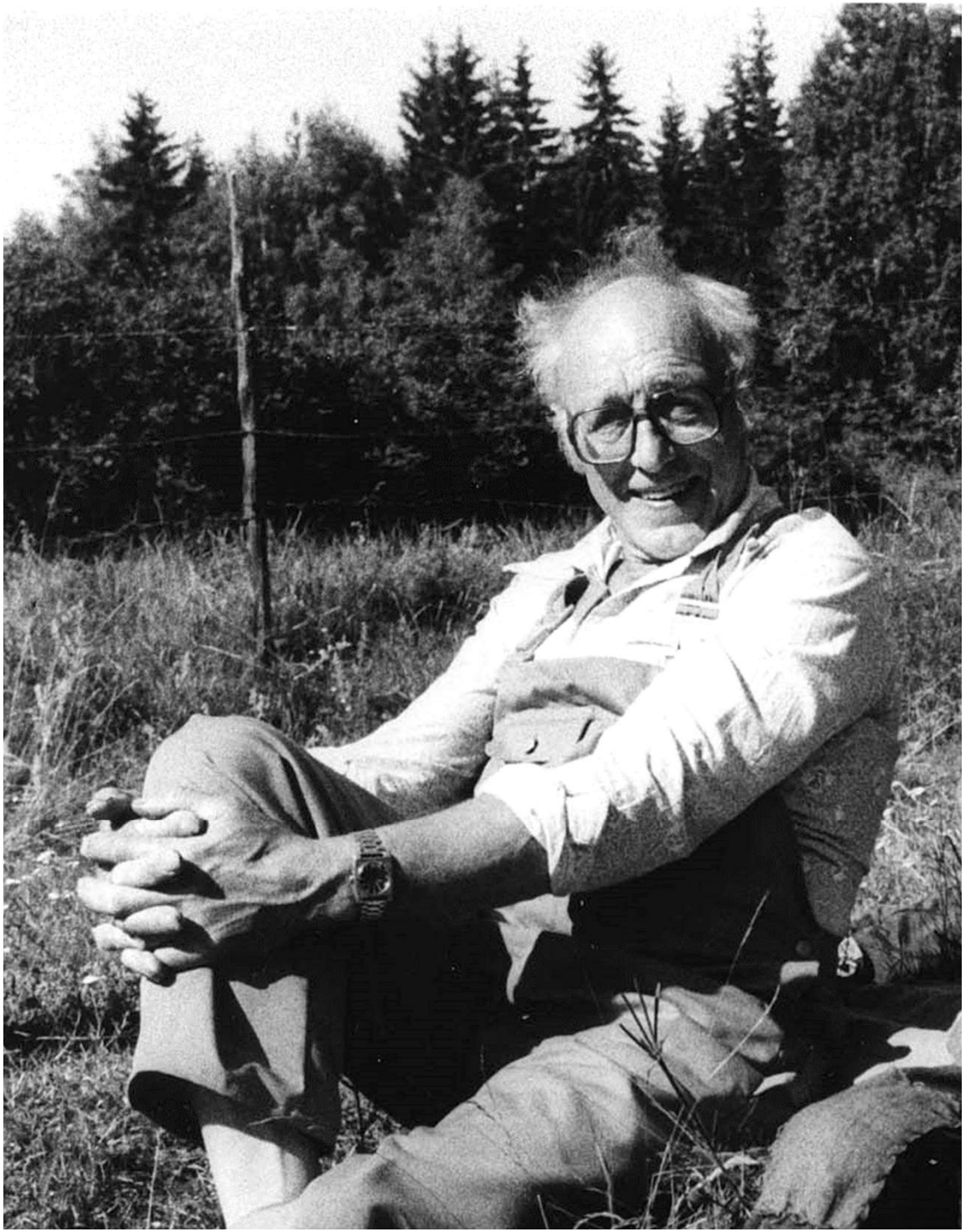

Reservdrängen blev hembygdsforskare

Ivar ”Galtåsarn” hette egentligen Ivar David Adolfsson.

Jag hade tur som föddes efter första världskriget 1921 på gården Galtås. De gamla, mor och farföräldrar, bodde kvar på ställena när äldsta sonen tog över gården. Man blev bekant med sina fäder på ett helt annat sätt än i dag.

Vi barn fick alltid gå till morfar och mormor med kanske lite bröd eller en pudding.

Det var under barndomstiden, som Ivars stora intresse för gammalt och fornt föddes.

När han satt i knät och tröstades av sin mormor, lät de gamla undslippa sig ordspråk och historier från gången tid,

Med åren har Ivar blivit den person i bygden, som kan det mästa om forna tiders sed och bruk. Han hade en otrolig förmåga att levandegöra det genom sina berättelser.

Tänk att få krypa upp i mormors knä när man ramlat och var ledsen, det är något jag tänkt på många gånger, att minnas trygghetskänslan i mormor knä.

Folk svalt ihjäl Nödens år 1868

Folk levde enkelt förr. Vissa år var mycket besvärliga. Där min morfar bodde fanns ingen väg, man kom dit sjövägen eller till fots.

De tillverkade nästan allting själva. När isen brast, var de tvungna att ha ett lager med både livsmedel och annat för ett par månaders tid.

Då, nödens år 1868, berättade morfar , kom det folk ända från Kronobergs län till Tinkullanäs marker. Folk hade inget att äta och kunde hittas döda efter vägarna med endast ett par grässtrån i munnen.

Under nödåret kom det inte en droppe regn men i Tinkullanäs hade man ju sjön, så man bar vatten och slog på potatislandet. Där växte potatisen bra och man fick skaffade fram salt. Hungriga människor som kom bjöds på potatis och salt.

På 20-och 30-talen kunde folk leva på att gå omkring och sälja skosnören och andra småsaker. De fick alltid komma in och sätta sig vid köksbordet, det var från sådana personer som man fick information och skvaller om händelser och grannar i bygden. Ju mer de berättade ju mer fick de sälja och desto lättare hade de att bli bjudna på mat

Varje gård hade sina egna fattiga

Under åren 1925-1930 var det mycket fattigt i Sverige, så också i Säby socken. Det bodde mycket fattigt folk i bygden. Det var en regel för att varje gård hade sina ”egna fattiga”, som skulle besökas och på sätt och vis tas han om.
När vi hade slaktat till jul skulle vi gå till några speciellt fattiga. Jag kommer minne av hur jag och mina syskon kanske gick en halvmil bort med mat genom skogen.

Alltefter som Ivar Adolfsson och hans syskon växte sig stora. Minskade behovet av drängar och pigor på Galtås. Det var en rikedom för en gård att ha raska och duktiga händer i den egna barnaskaran. Totalt fanns det åtta syskon på Galtås.

”Sommarnöjet” – en lufferska

Det var många som vandrade omkring på landsbygden. Vi hade namn på alla och en kvinna som vi kallade för sommarnöjet, hon var en mycket egendomlig person. Jag minns henne, då var hon kanske omkring 60-70 år, men i yngre år hade hon nog sannolikt skapat oro i de manliga lägren!
Hon hade ett ok över axlarna med två krukor på var sida.
Så gick hon in och tiggde mat i stugorna och kanske fick hon soppa på ett ställe och lite gröt på ett annat. Det slog hon sedan ner i sina krukor och gick vidare.
Hon var en slags lufferska och bodde nånstans i Snällebo

Galtåsapojka fyra spottsäkra bröder

Under årens gång har tiden sett många original vandra omkring såväl ute på landsbygden som inne i städerna. Luffarna gick omkring och sålde sina vispar och skärsliparna såg till att saxar och knivar höll skärpan. För det mesta var det oroliga själar, som hade vandringen i blodet. Det fanns naturligtvis också ”fula och fulla gubbar”, som skrämde barnen. Men det fanns också ”vanliga” människor, som stämplades som originella av de kringboende.

Bland annat ”Galtåsapojkarna”, som vi hade som närmaste grannar här nere.

Det var fyra bröder i 70- till 80-års åldern, som levde där nere. Två var militärer. Alla fyra var ungkarlar.

De var dock oerhört duktiga

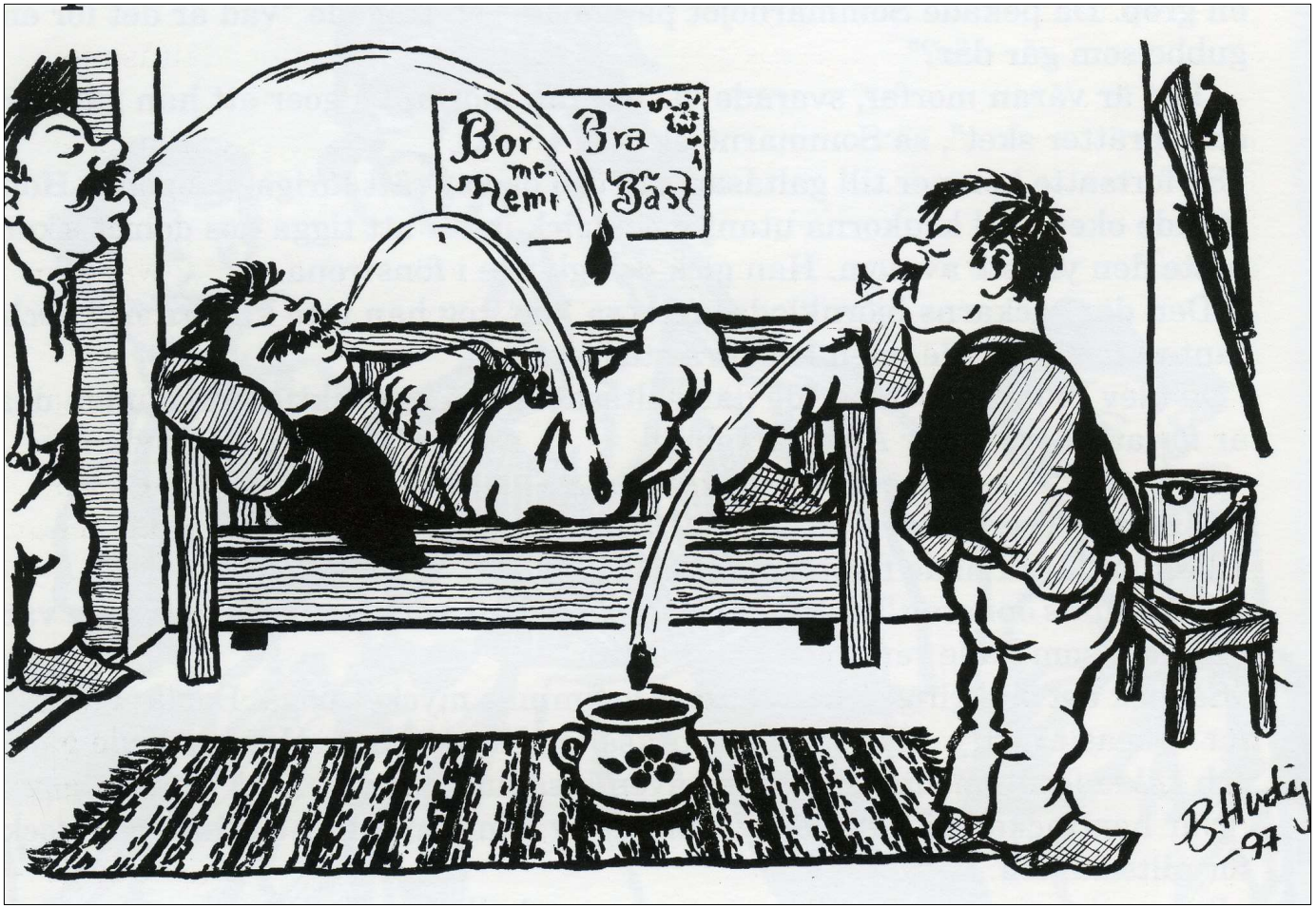

De var dock oerhört duktiga, speciellt den äldsta ”Johan”. Han var en mycket fin man. Han var oerhört mångkunnig och hade ett fantastiskt minne. Han kunde läsa ur minnet nästan hela Fänrik Ståhls sägner. Han skrev så väl så att det var som präntat. Han hade gått i skolan i sex veckor. Det var ett gammalt hus i trädgården här på Galtås, som användes som skolbyggnad.

De hade det väldigt enkelt med tidningspapper på golvet. Mitt på golvet stod en stor potta. Gubbarna snusade nämligen allihopa. Det kvittade var nånstans de var i rummet, sp svisch… så kom det en snusstråle och dök ner i pottan. De missade sällan; var mycket träffsäkra!

Karolina drev kossor ända till Sörmland

En tidpunkt, som förr skapade både förväntan och fruktan, var den 14 mars. Det var just den dagen, då folk drog vidare till nya platser och nya arbetsuppgifter. En del såg med längtan fram emot att få bryta upp från sin kanske fattiga tillvaro och hoppades på något nytt, ett bättre liv. Andra däremot, som blivit uppsagda från arrendet, färdades med tunga tankar mot en mycket okänd och osäker framtid.

På tal om flyttningar så fanns det en piga som var anställd på gården Traneryd, hennes namn var Karolina Mod. När bonden skulle flytta från Traneryd till sin nya gård uppe i Sörmland fick hon ansvaret att driva alla gärdens kreatur hela vägen till Sörmland.

Till sin hjälp hade hon en piga och en dräng till sin hjälp. Det var naturligtvis ett stort äventyr de gav sig ut på och vi kan bara göra oss en föreställning om, vilka svårigheter de hade att övervinna. Dränen som var med körde antagligen ett par hästar som hade ett lass med foder på vagnen.

Sedan drevs djuren hela vägen.

Det är inte för bra, när det blir för naturligt. Torparna fick hitta på alla möjliga knep för att överleva och få tag på lite sövel. Här var det torparna Andreas i Utkiket på Åbonäs och Jakob Gustavsson i Nybygget under Gummelyke. Andreas hade en bössa han, och de båda försökte smita ner för att skjuta änder. Men änderna blev skrämda av gubbarna och flög i väg. Men det visade sig att när korna gick ned till sjön för att dricka vatten så var änderna inte rädda för dem. Nu hade Jakob i Nybyggets enda ko dött så han skickade bud till Anders i Utkiket ”*Du måste komma och hjälpa mig och ta av huden på koa*”.

Under arbetet rann det upp ett ljus för gubbarna, att när koskinnet torkat några dar kan vi kränga det över oss och smyga ner till änderna nere vid sjön. Det vekade va en bra ide så de försökte. Anders med bössan gick där framme under huvet och Jakob gick efter och skötte svansföringen där bak på koa. De hade precis kommit fram till skotthåll, då de fick höra nånting bakom sig. Jakob lyfte på bakhuden å skrek ”***släng huva och spring, gummelycketjuren är efter oss***”.

Det är inte för bra när det blir för naturligt heller.

Korna sprang sin egen väg

Frisör blev bonde och tämjde sina kor till dragare. Han kom från Blekinge och var en bildad karl och hette Pauli. Han var frisör till yrket, men beslöt att bli bonde. Han köpte ett litet ställe och tämjde sina kor och använde dem istället för oxar. Vid ett tillfälle när han körde ut med korna på en åker, det gick ganska bra. Men när han skulle köra hem igen kom man ut på den stig som korna vara vana vid att gå från betesängen till lagårn, så gjorde de nu också. Stigen var inte lämplig att köra på med vagn, korna ville gå i rad, vagnen krängde och korna kom loss och vagnen blev kvar och korna gick hem.

Sedan körde han inte så mycket med sina kor.

Svärmfri bikupa. Han hade många idéer han Pauli. Han var biodlare och påstod att han funnit en metod som gjorde att inte bina svärmade. Han hade uppfunnit Paulikupan. Han hade gjort en så liten utgång så att drottningen inte kunde komma ut. ”Tänk”, sade han till mej, ”här har folk grunnat i generationer på detta problem, men jag har löst det”. Men när vi stod där så svärmade hans bin, han hade inte eller lyckats.
Men Pauli var en originell människa och skapade verkligen intresse kring sin person

Pauli och hans rymningssäkra bikupa.

”I socknen boende idioter”. Boutredningar har gjorts ända sedan 1740-talet. Dessa utredningar visar hur mycket folk ägde, hur de levde etc. När vi kommer in på 1800-talet blir det otäckare, säger Ivar. Man bedömde folk och skrev i klartext om deras olika egenskaper. Bland de sista sidorna stod det ”i socknen boende idioter”. Men en del präster gjorde andra tillägg, som idag kan te sig mycket intressanta. Bl.a. skrev man små historier om vissa personer

I Lommaryds socken kunde prästen skriva en hel sida med detaljer om en person, exempelvis alkoholism, kleptomani och andra småförseelser. Dessa småtjuvar drogs inför tinget och när man råkat ut för den ”tredje resan”, blev straffet extra hårt. De blev placerade på fästet i Karlskrona där de behandlades omänskligt grymt med straffarbete, och de fick leva på vatten och bröd. Det var inte många som kom hem levande från ett sådant straff.

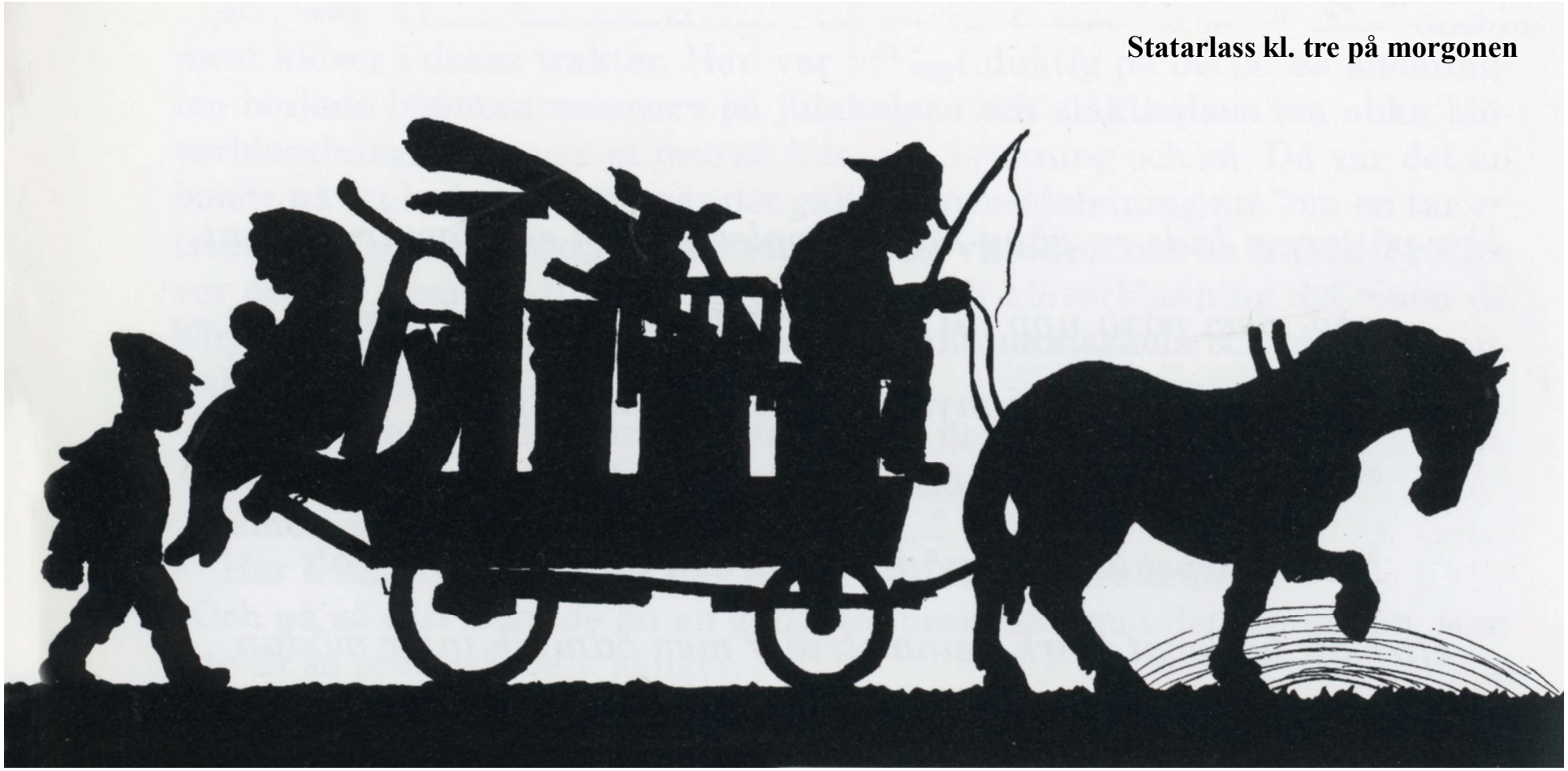

Statarlass kl. tre på morgonen

Förr fanns det så oerhört många arrendatorer. Längre tillbaka i tiden ägde bönderna sina gårdar tämligen allmänt, men någon gång på 1300-talet hände det något genomgripande.

Genom digerdöden eller av en eller annan anledning blev de av med sina gårdar och der blev storgubbar, som ägde gårdarna i stället. Så var det kyrkan, staten och klostren som ägde det mesta. Man skrev arrende-kontrakt, tre år var det vanligaste. Så det blev ett fasligt flyttande och alltid den 14 mars.

Det har berättats om en flytt från V. Rödje till Bankeryd en resa på 8 mil. Klockan tre på morgonen började den 11 mil långa färden, det var ett ganska långt dagsverke. Man mötes av en snöstorm och fick ta hjälp av bönder efter vägen för att skottas loss och de välte flera gånger med omlastning som följd.

En del av flyttlasset fick lämnas för att sedan köra tillbaka och lasta om igen. Kreaturen fick gå hela långa vägen i snöstormen.

De flesta pigor och drängar flyttade inte på våren utan den 24 oktober. Man fick inte flytta förrän höstplöjningen var klar.. Prosten i Linderås hade en statare, som hette Johannes.

Så hände det sig den 15 oktober Johannes var ute och plöjde på en åker i tät dimma. För att få oxarna att dra fick man hojta och ryta, kanske med ord som inte passar för en Prästs öra.

Då kom prästen gående och hörde Johannes, rytande och svärande, där ute i dimman. Johannes han såg någon gående på vägen men inte vem det var. Då skrek prosten till sin statare: ”Jaså, Johannes tjänar satan ännu”. ”Jaha”, skrek Johannes tillbaka, ”men jag ska sluta os han nu den 24:e

Ett kontrakt i Kongsbacken 1862 födde en världsartist

År 1862 upprättades ett kontrakt på att få bygga en backstuga strax norr om Kongsbacken.

Det var Karl Petter Karlen som lät bygga upp sin stuga där. Detta ställe kallades för Karlstorp. Bland de sista boende på detta ställe var en tant som hette Belladonnan, alltså ”den vackra flickan”. Hon kallades för Baldöna, som vi sa på vårt breda språk. Hon hade skaffat sig en liten svanslös katt som tassade sig upp till gården Övrarp för att slåss och umgås med katterna där.

Det var där som den blivande författaren och folkkäre frågesportsledaren Gösta Knutsson var sommarpojke. På så sätt fick han uppslaget till sina så berömda böcker om den smått världsberömda Pelle Svanslös.

Så tack vare kontraktet (1862) och att Karlen byggde sin stuga där, fick vi berättelsen om Pelle Svanslös.

Då kan man också sluta sig till att den elaka katten Måns hörde hemma i Övrarp

Fick 49 gårdar i stället för lön

Bönderna har under årens lopp haft många prövningar. 1662 var det dags igen för bönderna i Säby socken.

Det var krigsherren Karl-Gustav Wrangel, som skulle uppföra Gripenberg slott. Då blev det ett nytt elände för bönderna. Konungen kunde inte betala sina höga herrar någon lön, men eftersom staten hade en massa gårdar, fick de dessa med stora domäner i förläningar.

Karl Gustav Wrangel fick 49 gårdar i Säby som förläning. Det fick han i stället för lön. Han var en stor jordägare denne man, han hade flera slott – han hade byggt upp Skokloster – och nu vile han visa att han kunde bygga en fin jaktstuga också. Wrangel ville naturligtvis visa Per Brahe där ute att han var lika stor som denne. Och så byggde Wrangel Gripenberga slott.

Efter Att bönderna tidigare varit arrendatorer åt kronan. blev de nu arrendatorer under Wrangel, och bönderna fick en massa pålagor. Förutom all körning skulle de leverera så mycket, så bönderna i trakten knotade bitterligen.

Lundarpen fick order att han skulle leverera 2 600 kluvna ekespån till taket. Han blev alldeles rasande och klådde upp byggmästaren från Stockholm, som ledde arbetet vid slottet. Det blev ett stor väsen, det skickades efter tre tunnor öl, för öl och brännvin har alltid varit bra att blidka folk men. Det var bayerskt öl från Tyskland som delades ut till bönderna för att få dem vänligt stämda.

Fina Gårdar försvann

Slottsbygget blev ett väldigt ingrepp i bygden. Dels var det fyra fina gårdar i Åby, där slottet byggdes, som försvann jämte fura gårdar Brusarp och senare tre gårdar Mörarp.

Så det var många fina gårdar som försvann i och med att slottets byggdes, säger Ivar

Hästar och grisar lyftes upp i luften

Året var 1882 i juni månad. Det kom något som kallades för Orkanen. Det var ju egentligen ingen orka utan en tornade eller tromb helt enkelt.
Tornadon kom över Tempelberget, som vi kallade det och ned över Traneryd. Den hade då troligtvis sin största styrka. Det blev mörkt som på natten, ty alla träd rycktes upp med rötterna och virvlade runt i luften.
Tornadon tog hela taket på herrgården och bägge flyglarna lyfte den från grunden och satte på tvären.
Klockare Johansson han stod på kyrkplanen och trodde väll att hela kyrkan stryka med, men tornadon gick på sidan och nöjde sig med att ta elva glasrutor. Men så kunde han se hur den enorma luft kraften sög upp vattnet ur sjön. Han kunde se botten!
Tornadon fortsatte sedan över Åbonäs och bort mot Hjälmaryd.

Vid Hjälmaryds gård befann sig en bonde. Han körde ett par hästar och hade stannat för att öppna en grind. Då tog den starka vinden tag på hans hästar och lyfte upp dem och ställde dom på andra sidan staketet.
Tromben fortsatte snett ned mot Tranås och följde dalgången över Damsängen.

På gården fanns två grisar. Vinden tog båda grisarna och lyfte upp dem så de försvann. Efter två dar kom den ene grisen vandrande tillbaka. Men den andre var och blev försvunnen.
Tornadon fortsatte ut över sjön Sommen mot Blåvik

Regnade fina saker

Ute i Blåvik och Malexander kunde folk inte begripa någonting. Rätt som det var började det regna sidenklänningar och fina prydnadssaker från himmelen. ”Nu låter vår herre det regna manna över oss”. Det var olika ting som sugits med av den starka vinden, hela vägen över sjön Sommen från Tranåssidan. Och ramlade ner när vinden ebbade ut.

Ingen kom dock till skada.

Men det var en barnjungfru i Traneryd som ryckte upp det lilla barnet och tog lö vid en vägg. När tornadon dragit förbi, stod hon där vid väggen, med det lilla barnet i sin famn under bar himmel, båda var oskadda.

Taket och vaggan var borta.

Det vallfärdades sedan folk till platsen för att se förstörelsen.

Det var nog den största naturkatastrof som bygden har upplevt.

Tranås kunde ha fått namnet Rosenstaden.

En av de första som byggde hus efter landsvägen var Lars Månsson född på Torpön och son till Måns Rosensten, som dog efter sviterna från finska kriget när han kom hem 1794.

Månsson flyttade och började som sågare vid Sågstugan på Trehörnavägen, han var duktig och fick snart erbjudande om anställning vid sågen som ägdes av Åberg på Tranås Säteri. Månssons hustru tyckte att bostaden vid Tranås Kvarn var för dålig, så de fick se ut sig en tomt efter landvägen snett emot det gamla soldattorpet, som hette hästskede, här byggde hann då den stuga, år 1813, som ses på bilden nedan.

Då hade han bytt namn. Men fick inte ta sin fars gamla namn Rosensten, för det tyckte man var ett för fint namn för en sågare. Han tog namnet efter sin svärfar i stället och kallade sig Eklöf. Därav döpte han sitt hus, som han byggde 1813, till Lövstad. Det kom att bli samhällets namn. Det kunde ha blivit Rosenstad om han fått behålla sin faders fina namn, Rosensten.

Ekelöfs son som blev likkistemakare fick ett eget hus på gården och när klockare Johansson byggde sitt hus ”Klockaregården” år 1860, bestämde dessa tre att ingen fick bygga närmare vägen än vad de gjort. På så vis fick vi den breda fina Storgata som vi har idag.

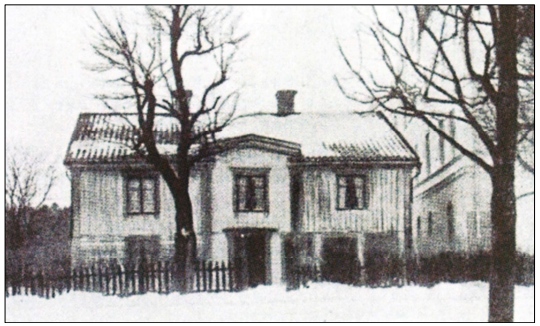

Storgatan 23, Lars Ekelöfs nybygge år 1813
Bilden från 1916

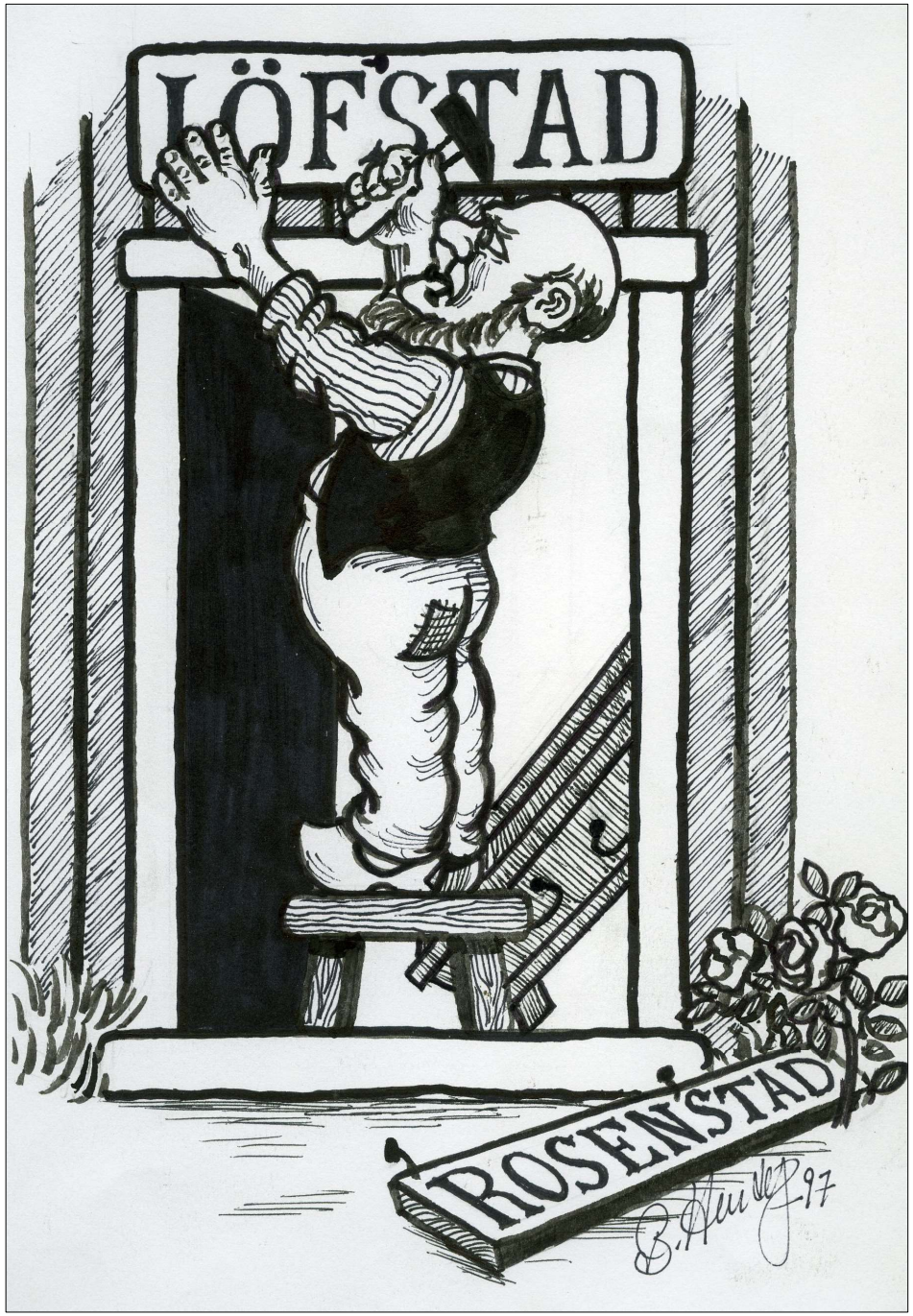

Torghandel
På den tiden fanns i Säby en prost vid namn Melin. Då bönderna tvingades att åka till Skänninge, Norrköping eller Eksjö med sina varor, tyckte Melin att de skulle sätta igång med en torgplats vid detta Löfstad. Han började med att köra dit ett par lass med säd och andra varor och ganska snart blev det här en torgplats. Det var så det började.

-Bönderna i Östergötland utnyttjade detta omedelbart till att börja sälja brännvin!

Min mormors far, som var målare målade en tavla, som han satte upp. ”Här efter skall varje fredag hållas torgdag”.
Hur kom det sig att det just här växte upp en tätort. Ivar Adolfsson har svaret.
Det berodde helt och hållet på ån och vägen, men främsta orsaken var Svartån. Vid korsvägen vid Tranåskvarn växte det upp industrier som utnyttjade vattnet som drivkraft.
Nu började orten utvecklas, flera industrier startades och byggnationen kom igång på andra sidan ån, vid Tranås kvarn.

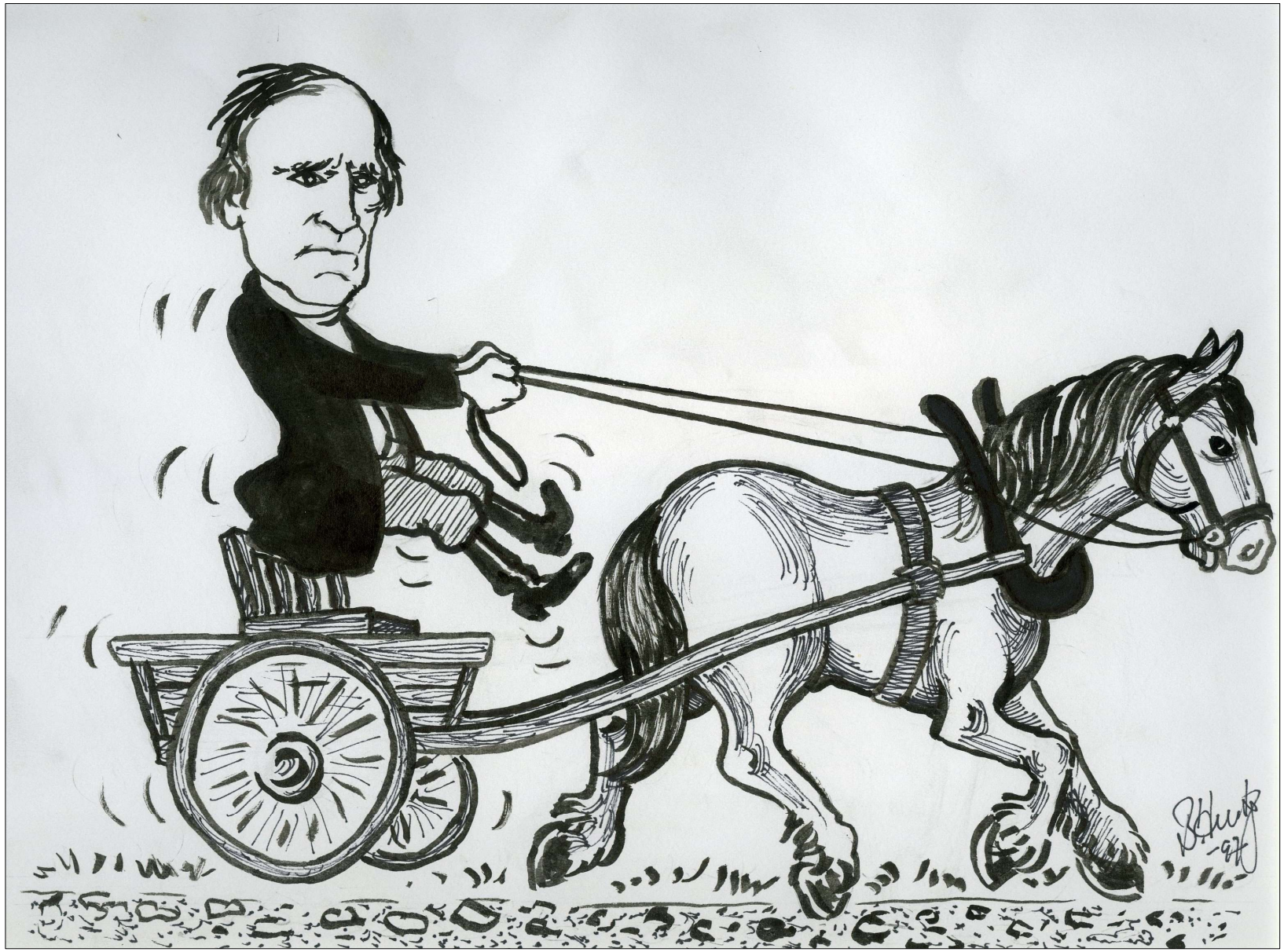

Ilsken ydredrott. En som inte tyckte om Lövstads utveckling var ydredrotten Rääf i Bulsjö. När han kom åkande på sin ofjädrade säte och fick se det växande Tranåskvarn med industrier och bostäder, så menade han. ”Här kommer det att växa och dra till sig en massa spekulerande slödder och dagdrivare. Det skulle också, enligt Rääf, bli överflöd av varor, så han såg inte något positivt i det som här hände.

Gränsslagsmål. Förr i tiden höll socknarna väldigt styvt på sina gränser. När det var fattigt och eländigt på 1850-talet så bevakade man nogsamt sina sockengränser. Socknarna försökte nämligen ibland att av med sina fattiga, men det stoppades omedelbart. Helga Klint var ett gränsberg mellan Säby och Torpa. Alla skulle gå till Helga Klint Kristi Himmelsfärdsdag. Då samlades ungdomen där och det blev väldiga strider. Säbyborna blev hemkörda. Det berättas om en drängastackare, som blev så hårt körder att han fick men för livet.

Nunnorna skvallrade

I Säby fanns en präst som hette Hvit. Prästerna var katolska på den tiden och fick inte gifta sig, de levde i celibat.

Men Hvit kunde inte låta bli sin hushållerska så hon blev med barn. För att skyla över det hela gifte han bort henne med sin tjänare. Men prästen blev så svartsjuk på denne tjänare att denne tog så illa vid sig att han flyttade från Säby.

Det här ska ha hänt i slutet av 1300-talet.

Det stod inte länge på förrän prästen gjorde pigan med barn igen. Då skickade han bort henne till Vadstenatrakten, där hon födde hans andra barn. Men oturen ville att hon blev sjuk, så hon biktade sig med ett par nunnor. Då berättade hon att prästen i Säby var far till hennes båda barn.

Nunnorna höll inte tätt om detta, utan det kom till biskopens kännedom. Det resulterade att biskopen drog till Säby med ett stort följe. Biskopen tog ifrån den stakars Hvit nästan allt denne ägde. Han hade det ganska gott ställ, men blev nu fullständigt utblottad.

Biskopen levde ganska gott på sina underlydandes skörlevnad så att säga, säger hembygdsforskaren Ivar Adolfsson.

Sockenstämmor. Den lokala självstyrelsen skedde under 1700-talet genom sockenstämmor, som hade beslutanderätt både i kyrkliga och borgliga ärenden. Församlingens kyrkoherde var dess självskrivne ledare. Stämman hade rått att bestraffa mindre förseelser.

Protokoll började föras regelbundet först år 1736. 1769: Soldat Boms hustru Lisbet i Bygget dömdes för att hon fört skvaller och osanning mot soldat Stålknapps hustru att sitta i stocken nästa söndag den 12 februari

”Med tjänsten som kyrkväktare var förenat skyldighet att väcka de kyrkbesökare, som somnade under gudstjänsten

Kyrkstötens uppgifter. Eric Jonsson var född 1690. Han var son till bonden Jon Samuelsson i Rya.

På 1700-talet var Erik Jonsson anställd som kyrkväktare i Säby. Med tjänsten som kyrkväktare var förenat skyldighet att trampa kyrkans orgel och att väcka de kyrkobesökare, som somnade under gudstjänsten.

Han torde också vara brofogde för den närbelägna bron över Svartån. Denna bro skulle underhållas gemensamt av ett stort antal gårdar av vilka flera var belägna långt från bron.